

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРЬОБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Створення ефективної законодавчої бази з метою боротьби з відмиванням доходів кримінального походження є передумовою вирішення важливого завдання забезпечення економічної безпеки держави.

Дослідженню проблеми ефективності, дієвості законодавства, норми якого регулюють відносини щодо боротьби з легалізацією тіншових доходів, одержаних злочинним шляхом, тією чи іншою мірою приділяли увагу науковці, які вивчали різні аспекти подолання цього комплексного, вкрай небезпечного для економіки держави явища. Зокрема, кримінально-правовий аспект вивчали А. О. Клименко, І. Є. Мезенцева, О. О. Чаричанський, [1–3]. Заходам організаційно-правового характеру присвятили свої дослідження С. Г. Гуржій, О. А. Копиленко, Я. В. Янушевич, А. О. Клименко, В. М. Попович, [4–6]. Питання боротьби з відмиванням доходів кримінального походження при здійсненні митних операцій досліджували Т. О. Діканова, В. Є. Осіпов [7]. Міжнародно-правові аспекти подолання цього негативного явища вивчали А. І. Римарук, Ю. М. Лисенков, В. В. Капустін, С. О. Синяньський [8]. При вивченні змісту поняття «відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом», а також сутності самого цього явища певну увагу аналізу нормативно-правового забезпечення приділяв Є. О. Несвіт [9, с. 136–142].

Разом з тим, кожен з дослідників вивчав саме ті аспекти законодавчого забезпечення, які стосуються тієї чи іншої досліджуваної проблеми у межах загального питання боротьби з легалізацією капіталів злочинного походження. Комплексному аналізу історії формування законодавства у названій сфері ще не була приділена достатня увага.

Перші законодавчі акти, спрямовані на покарання осіб, які намагаються приховати злочинне походження своїх доходів, були прийняті у Сполучених Штатах Америки (далі – США) у 70-х роках. Це особливо стосувалося випадків, коли такі кошти були отримані внаслідок операцій наркобізнесу.

З початку 70-х років США намагались здійснювати політичний вплив на велику кількість західних країн з метою створення міжнародної системи протистояння економічним злочинам. Внаслідок цього 27 червня 1980 р. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендації № R/80/10 «Заходи проти переказу і збереження коштів злочинного походження». У них міститься висновок про те, що банківська система може грати дуже ефективну роль у запобіганні такій злочинній діяльності, причому співробітництво

банків також може бути корисним при розкритті таких злочинів судовою владою і поліцією [10, с. 16–18]. Ці Рекомендації можна вважати першим правовим документом про боротьбу з легалізацією злочинних капіталів, який поширював свою дію на країни Європейського Співтовариства. Названі Рекомендації Комітету Міністрів Європейського Співтовариства не є актом, обов'язковим до виконання.

Можна зазначити, що процес формування міжнародного законодавства в досліджуваній галузі був спочатку певною мірою детермінований розвитком відповідного національного законодавства США. Це відбулося завдяки величезній політичній ролі і впливу цієї країни на Заході.

Нормативно-правовим актом, дія якого стосується всіх країн світового співтовариства, є Віденська Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.12.1988 р. [11, с. 69–107]. З її прийняттям почали змінюватись тенденції розвитку права в даній галузі у напрямку уніфікації та відповідності правовим принципам діяльності ООН, подальшого втілення у законодавство на рівні регіональних співтовариств суверенних держав (зокрема Конвенції Ради Європи, Директиви Європейського Співтовариства) та створення конкретних імперативних юридичних норм на рівні законодавства окремих країн.

Розглядаючи міжнародно-правові акти, необхідно, в першу чергу, виділити основні, базові джерела – акти ООН. 20 грудня 1988 р. у Відні Економічною і Соціальною Радою ООН була запропонована до підписання «Конвенція проти злочинного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин», яка іноді скорочено називається Віденською Конвенцією про наркотики. Вона набула чинності 11 листопада 1990 р. На сьогодні Конвенцію підписали більше 80 країн. Серед них усі провідні індустріально розвинені країни, Європейське Співтовариство як суб'єкт міжнародного права. Україна також приєдналась до цієї Конвенції.

Практично одночасно з пропозицією щодо підписання Віденської конвенції ООН був створений ще один міжнародний акт, спрямований на боротьбу з відмиванням доходів злочинного походження. 12 грудня 1988 р. члени Базельського Комітету з регулювання банківської діяльності й організації контролю за нею прийняли Угоду про принципи банківського контролю (Базельська заява про принципи) [12, с. 48–54]. Базельський Комітет (інакше – Комітет Кука) був заснований у рамках Банку міжнародних розрахунків для координації дій провідних індустріальних країн у банківській сфері. Рішення і заяви Базельського Комітету носять, в основному, рекомендаційний і декларативний характер і є орієнтиром створення міжнародної системи контролю за недопущенням кримінально караних діянь у банківській сфері.

У Преамбулі Базельської заяви надається перелік дій, які характеризуються загальним поняттям «відмивання грошей». Крім цього переліку, зазначено, що легалізація кримінальних доходів може відбуватися шляхом оренди банківських сейфів і розміщення в них злочинно отриманих грошей з метою «створення можливості тривалого безпечного збереження» таких майнових цінностей. В Основній частині Заяви викладаються основні принципи боротьби з відмиванням грошей через банківську систему:

- спільне вироблення єдиних механізмів внутрішньобанківського контролю;
- здійснення усіх можливих зусиль щодо встановлення осіб своїх клієнтів. При цьому особлива увага повинна бути надана особам, які орендують банківські сейфи;
- зобов'язання дотримання банківськими й фінансовими установами законів і положень національного та міжнародного законодавства, які регламентують укладання фінансових угод;
- відмова виконання операцій, щодо яких є підстави підозрювати відмивання грошей.

Наступним кроком у боротьбі з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом, було створення в липні 1989 р. у Парижі постійно діючої Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом (FATF). Основна мета діяльності Групи полягає в підготовці оглядів про сучасний рівень міжнародного співробітництва у сфері боротьби з легалізацією доходів злочинного походження, у виробленні рекомендацій з подальшого розвитку законодавства і, особливо, у сприянні якнайшвидшому укладанню багатосторонніх угод про превентивні заходи і правову взаємодопомогу в даній галузі.

У 1990 р. Групою було розроблено 40 рекомендацій щодо дій проти відмивання грошей злочинного походження, в які згодом були внесені корективи (у 1996 р. та 2003 р.). Цим актом нормативно закріплено модель організаційно-правового механізму протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, який створений та існує в багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні [13, с. 9–11].

Рекомендації Групи стосуються трьох принципових напрямків: 1) удосконалення державних юридичних систем; 2) посилення ролі фінансових установ у боротьбі з відмиванням грошей; 3) розширення міжнародного співробітництва в цій сфері.

До роботи Групи залучаються експерти, провідні вчені-юристи західних країн, що дає можливість об'єднати положення юридичної науки і потреби конкретної правозастосовчої практики. Крім того, особливе значення має той факт, що фахівці Групи проводять фундаментальні дослідження законодавств багатьох країн світу і складають за підсумками характеристики-висновки із вказівкою недоліків і сильних сторін національних правових систем.

Серед нормативно-правових актів, дія яких поширюється на країни – члени Ради Європи, доцільно відзначити Рекомендацію NR–/80/10 [14, с. 138–145], прийняту Радою Міністрів держав – членами Ради Європи 27 червня 1980 р. Рекомендацією було запропоновано включити в банківські системи країн Співдружності комплекс заходів для запобігання відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом. Серед них було передбачено обов'язок банків ідентифікувати, встановлювати особи своїх клієнтів, а також посилення вимог до внутрішньобанківської безпеки при проведенні операцій.

Наступним актом, прийнятим Радою Європи, була Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Страсбург, 8 листопада 1990 р.) [15]. Її підписали у день прийняття багато європейських держав. Україна приєдналася до неї у 1995 р.

У цьому акті уніфікований ряд найважливіших правових принципів боротьби з відмиванням доходів, здобутих злочинним шляхом. Серед актів, прийнятих у останній час, слід відмітити Директиву 2001/97/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4 грудня 2001 р. «Про внесення змін до Директиви Ради 91/308/ЄЕС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей» [8, с. 15], якою визначено, що відмивання грошей – це вчинені умисно дії, спрямовані на зміну статусу або передачу майна; приховування чи маскуванню його справжньої природи, джерела, місця перебування, розміщення, руху, права власності; придбання, володіння чи використання майна; участь, втягнення до вчинення, спроби вчинити та допомога, сприяння, полегшення та консультування у вчиненні будь-яких дій, згаданих вище.

У Російській Федерації 7 серпня 2001 р. був прийнятий Закон № 3418 «Про протидію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом», в якому під легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, мається на увазі надання правомірного вигляду володінню, користуванню чи розпорядженню коштами або іншим майном, отриманими в результаті вчинення злочину [8, с. 472].

В Україні серед перших нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з відмиванням доходів злочинного походження, слід вказати на Конвенцію ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин» від 16.03.1989 р., яка була ратифікована 25 квітня 1991 р. [16]. Цим актом було передбачено необхідність криміналізації державами-учасницями Конвенції використання доходів, одержаних від наркотиків. Згодом був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів,

одержаних злочинним шляхом» [17]. Статтею 6 Конвенції визначено злочини, пов'язані з відмиванням доходів.

Серед основних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність державних та недержавних організацій щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, можна назвати Закони України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [18], «Про банки і банківську діяльність» [19], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [20], Кримінальний кодекс (далі – КК) України [21]. Так, ст. 209 КК України передбачено кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст. 209-1 – за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а ст. 306 – за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Навіть прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та внесення до нього змін не дозволило вирішити абсолютноно усі питання, пов'язані із врегулюванням процесу протидії цьому явищу: адже у самому Законі певною мірою не усі проблеми вирішені. Наприклад, ст. 17 встановлено, що «особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом. Такі особи можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законодавством». Крім позбавлення права провадити певні види діяльності, передбачені і ліквідація (за рішенням суду), і штраф, і тимчасове припинення дії та позбавлення ліцензії чи іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності. Слід зазначити, що Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Страсбург, 8 листопада 1990 р.) встановлено кваліфікацію таких дій як кримінальний злочин. При цьому, згідно з п. 1 ст. 2 Конвенції, «кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності конфіскувати засоби і доходи або власність, вартість якої відповідає таким доходам». Стаття 6 Конвенції надає перелік злочинів, пов'язаних із відмиванням доходів, до якого належить, у тому числі, «набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом». Слід вважати спірним виокремлення таких санкцій, як позбавлення ліцензії, або інші дії, спрямовані на обмеження права на здійснення підприємницької діяльності. Вважається спірним і встановлення адміністративної відповідальності за умови наявності окремих підстав, зокрема порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію.

Отже, у світовій законодавчій практиці має місце наявність різних рівнів законодавства, спрямованого на боротьбу з відмиванням коштів злочинного походження, залежно від сфери дії відповідних норм:

1) глобальний рівень – Конвенції й угоди ООН, акти інших організацій та об'єднань світового співтовариства;

2) рівень великих регіонів світу. Для України це, у першу чергу, міжнародні угоди в межах Європейського Союзу, директиви Ради Європи, рішення комісій Європейського Співтовариства;

3) рівень кожної держави, яка приймає відповідні законодавчі норми. Для України характерним є розвиток законодавства, спрямованого на боротьбу з відмиванням доходів злочинного походження, з урахуванням принципів і положень норм міжнародного права.

Нормотворча діяльність найбільших міжнародних організацій світового співтовариства створює, певною мірою, основний базис для формування і розвитку законодавств багатьох країн. При цьому створення і розвиток законодавств європейських країн в галузі боротьби з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом, детерміновано як впливом конвенцій ООН, так і зобов'язаннями, що випливають з участі в угодах Європейського Співтовариства. Чинне законодавство України, норми якого регулюють вказані відносини, прийняте відповідно до вимог міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері. Разом з тим, і воно потребує вдосконалення з метою виконання його основного призначення – здійснення ефективної протидії відмиванню коштів кримінального походження.

Список літератури: 1. Клименко А.О. Організаційно-правові засади діяльності банків в системі заходів протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2004. 2. Мезенцева І.С. Кримінально-правові і кримінологічні аспекти легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ.. Х., 2002. 3. Чаричанський О.О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2004. 4. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та правовий аспект.// С.Г.Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич та ін. К., 2005. 5. Клименко А.О. Організаційно-правові засади діяльності банків в системі заходів протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом. Дис... канд. юрид. наук. 12.00.07. К., 2004. 6. Білоус В.Т., Попович В.М., Попович М.В. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження: Монографія. К., 2001. 7. Диканова Т.А., Осипов В.Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием «грязных» денег: Методическое пособие. М., 2000. 8. Рымарук А.И., Лысенков Ю.М., Капустин В.В., Синянский С.А. под редакцией профессора Рымарука А.И. Отмывание грязных денег: международные и национальные системы противодействия. К., 2003. 9. Несвіт С.О. Деякі аспекти визначення понять та сутності відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. – Вісник ЛАВС МВС України: Науково-теоретичний журнал. Вип.2. Луганськ, 2005. 10. Hirsch V. Banken unter Waschzwang in: Die Zeit Nr. 44 von. 29.10.1993. 11. Die Akte der Vereinten Nationen. Sammlung. Hamburg, 1994. 12. Forthauer R. Geldwascherei de lege lata et ferenda. Munchen, 1992. 13. Сильницький Ю. Щодо рекомендацій групи з розроблення фінансових

заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) // Вісник податкової служби України. 2001. № 39. 14. Steuer S. Bekämpfung der Geldwasche aus Bankensicht in: Die Bank. 1991. 15. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 17.12.1997 р. №738/97-ВР// ВВР України. 1998. №16. Ст.72. 16. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» 25 квітня 1991 року № 1000-ХІІ // ВВР України. № 24. Ст.277. 17. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 рік: Закон України від 17 грудня 1997р., № 738/97-ВР // ВВР України. 1998. № 16. Ст.72. 18. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-ІV// ВВР України. 2003. № 1. Ст. 2 (зі змінами). 19. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. №2121-ІІІ // ВВР України. 2001. №5-6. Ст.30 (із змінами). 20. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. №2664-ІІІ // ВВР України. 2002. №1. Ст.1(із змінами). 21. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р., № 2341-ІІІ // ВВР України. 2001. № 25-26. Ст.131.

Надійшла до редколегії 05.09.07